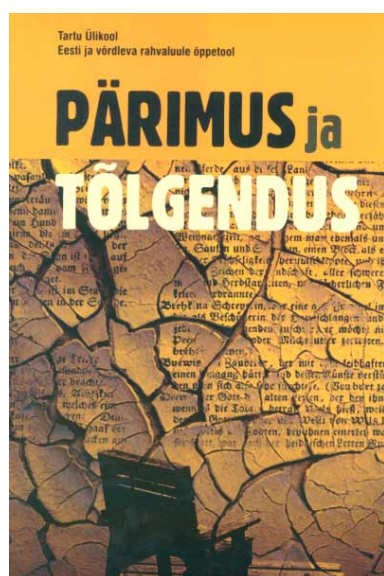

Kahe vahel seistes, meetodikeskselt

Pärimuse ja tõlgenduse mitmekihilisusest kogumikus *Pärimus ja tõlgendus*

Tiiu Jaago (koostaja). *Pärimus ja tõlgendus: Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2003. 258 lk.

Tiiu Jaago koostatud ning kahasse Ene Kõresaarega toimetatud *Pärimus ja tõlgendus* on kogumik, mis viib lugeja kokku folkloristika ja etnoloogiaga täna, 21. sajandi alguses. Sisaldades ühtekokku kaheksateist artiklit Eesti (Kristiina Ehin, Mall Hiimäe, Tiiu Jaago, Risto Järv, Ene Kõresaar, Liina Saarlo, Ell Vahtramäe), aga ka Vene (Sergei Nekljudov), Karjala (Eino Kiuru), Läti (Guntis Pakalns, Aldis Pūtelis), Soome (Satu Apo, Lauri Harvilahti, Katja Laitinen, Ulla-Maija Peltonen), Rootsi (Bo G. Nilsson) ja Saksa (Jürgen Beyer) uurijailt, asetab see siinmail tehtava teaduse laiemasse konteksti ning pakub korraga nii avastamis- ja äratundmisrõõmu kui ka võimalust süüvida pärimuse ja selle uurimise komplekssusesse. Käsitluste lai ajaline

ja temaatiline haare on allutatud meetodikesksele lähenemisele, mis võimaldabki esitada kõrvuti uurimusi tänapäeva fännikultuurist, vanadest kroonikatest, trükkalite sünnilugudest ja teadusest enesest. Pärimuse uurija identiteeti ei määratle mitte niivõrd uuritav aines, kui võrd viis sellele läheneda.

Teose alapealkirjas viidatud märksõnad *teooria*, *meetod* ja *uurimispraktika* seostuvadki just uurija tegevusega ning kõnelevad soovist seda mõtestada, et omakorda mõtestada pärimust. Kogumiku *Pärimus ja tõlgendus* koostaja sõnul kandub tähelepanu raamatu kolmes osas vastavalt teaduse üldiselt arengult folkloristliku ja etnoloogilise uurimise sõlmküsimustele (suuline ja kirjalik) ning edasi konkreetsetele näidetele uuri-

mispraktikast. Selline ülesehitus, suund teadusprotsessilt üksikutele uurimustele, muudab nähtavaks uurija tööd raamistavad ja mõjutavad tegurid. Teisalt annab see aimu ka erinevate ajastute, vaatepunktide ja allikate mitmekihilisest põimumisest nii pärimuses kui selle uurimiseski. Huvitavaid seoseid kogumiku artiklite vahel tekib aga ka nimelt selle kaudu, et need eriteemalistesse peatükkidesse paigutatuna avavad sama nähtuse või probleemi erinevaid tahke. Näiteks on raamatus läbivalt tugevasti esil pärimuslik ajalugu nii meetodi kui uurimisallikana.

Oluline roll dialoogiliste suhete loomisel erinevate uurijate läheneemisviiside nagu ka kogumiku peatükkide vahele, nende tervikuks sidumisel, on koostaja sissejuhatusel igasse peatükki. Artiklite põhiseisukohti tutvustades ja omavahel sidudes avab Tiiu Jaago ühtlasi käsitletava teema erinevaid aspekte ning esitab oma nägemuse sellest.

Tõlgendusena tunnen koostaja käsitluse olevat avatud edasistele tõlgendustele, seda enam, et mitmed kogumikus erinevate uurijate poolt käsitletavatest küsimustest on vaevanud ja paelunud ka mind ennast. Sellest tulenevalt ei seakski ma järgnevalt eesmärgiks anda ülevaadet kõigist kogumikus *Pärimus ja tõlgendus* sisalduvatest artiklitest, vaid pigem tutvustada ja siduda omavahel neid kirjutisi, mille põhjalt moodustub antud teose tähendus minu jaoks.

Aja mitmekihilisus

Kogumiku esimene osa “Pärimuse uurimise ajastukontekstid” keskendub uurija tegevuse seotusele oma ajastuga, ajalooa nii üldisemas kui kitsamas teadusharu ajaloo plaanis. Juba pärimuse mitmekihilisusest tingituna tegutseb uurija korraka mitme erineva ajalise konteksti mõjuväljas, kusjuures tema suhe neisse on erinev ja muutuv. Uurijal puudub võimalus oma ajastust välja astuda, kuid ta võib püüda seda kõrvuti teiste ajaliste kontekstidega analüüsida ning ka selgitada nähtuste ajaloolist kujunemist. Paradoksaalseltki võib teatud vabanemise tunne või selguse hetk, äratundmine oma eripäras saabuda just oma raamide tajumise kaudu. Üksikutki uurijat võib pidada igale teadusharule omase sisemise järjepidevuse kandjaks, kelles senine uurimistraditsioon kohtub konkreetse ajastu ja individuaalsusega. Mõistmaks hetkeseisu, ka naaberdistipliinide omavahelisi suhteid – kokkupuutepunkte ja erinevusi –, tuleb seega minna tagasi minevikku, varasemate uurijate tööde juurde, kuid samas ka mõtiskleda just nimelt enda koha üle. Koos (teadus)poliitikutega ning erinevate institutsioonide liikmena mõjutab uurija ise teaduse arengut ning vastutab teadusprotsessi eest. Uurija on nii ajastule ja järjepidevusele allutatud kui ka kujundab neid: just tema tööde nagu ka erialaste institutsioonide tegevuse kaudu muutuvad teaduse trendid nähtavaks ja käsitletavaks. Samas polegi teadus kunagi midagi suurt, abstraktset ja

müstilist, vaid see, mida näiteks folkloristid ja etnoloogid oma igapäevatööna teevad.

Just sellise tavalise tööna avaneb teaduse tegemine Mall Hiimäe artiklis Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) rajaleidmistest arhiivi avamisest 1927. aastal kuni 1940. aastani. Kirjeldades ERA esimese juhataja Oskar Looritsa seisukohti ning arhiivitekstide kopeerimise ja süstematiseerimise põhimõtete kujunemist Eestis, selgitab Hiimäe ühtlasi üht olulist takku siinse folkloristika arenguloost. Omakorda aitab see mõista arhiivitööl põhineva uurimuse spetsiifikat ning loob tausta näiteks Risto Järve ja Ell Vahtramäe artiklitele käesolevas kogumikus. Meetodite ja uurimisteede "institutsionaalsust" illustreerivad ka ERA ja Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetooli erinevad rõhuasetused. See juhib tähelepanu teadusharu seesmisele mitmehäälsusele, ühes distsipliinis samal ajal hargnevatele erinevatele protsessidele. Põgusalt peatub Hiimäe ka ERA ja Eesti Rahva Muuseumi kontaktidel ning selle kaudu etnoloogia ja folkloristika suhetel vaadeldaval perioodil.

Põhjalikumalt ning Tartu Ülikooli vaatepunktist, täpsemalt rahvaluule ja etnoloogia õppetoolide rajamise kaudu käsitleb folkloristika ja etnoloogia identiteeti iseseisvate teadusharudena Tiiu Jaago artiklis "Kas folkloristika ja etnoloogia eraldumine sai alguse emakeelse ülikooli õppetoolide loomisest?". Kahe uurija käsitlustest kokku moodustub maailmasõdade vahelise perioodi folkloristikast ja etnoloogiast, humanitaarteaduste kontekstist laiemaltki avar ja elav ettekujutus. Nii Hiimäe kui Jaago on seisukohal, et folkloristika ja etnoloogia kujunemine iseseisvateks distsipliinideks sai Eestis alguse juba 19. sajandil. Hiimäe järgi oli oma osa selles Jakob Hurda laiahaardelisel nägemusel "vanavarast", sest just see määras, mida rahvaluule nime all koguma hakati ja siiaaani kogutakse.

Sellest seisukohast võib eraldi rahvaluule ja etnoloogia õppetooli planeerimist ja rajamist rahvusülikoolis pidada vaid n-ö loomuliku arengu loomulikuks jätkuks. Samas näitab Jaago Ajalooarhiivi allikatele tuginedes õppetoolide avamise protsessi keerukust, mh selle seotust kaas-aegsete arusaamadega rahvusest ja rahvuslikkusest. Ülikooli juhtkonna sõnavõttudest peegeldub nii tollane viis defineerida teadusi uurimisobjektide loetlemise kaudu kui ka spetsiifilisem arusaam vana rahvakultuuri uurivate teaduste funktsioonidest vastandatuna distsipliinidele, mis keskenduvad modernsele kultuurile. Teaduspoliitiliste põhjenduste ja otsuste asetamine teaduse sisemise arengudünaamika konteksti aitab tajuda sündmuste suhtelisust ja protsessuaalsust. Konkreetse ajaloolise perioodi arengud muutuvad mõistetavaks veelgi kaugema mineviku taustal, aidates samas kaasa oleviku mõtestamisele. Aeg avaneb sellest vaatenurgast mitmekihilisena: praegune hetk poleks mõeldav minevikuta ning samas sisaldab see eos erinevaid võimalikke tulevikke. Nende realiseerumine aga sõltub nii teadlastest endist kui ühiskondlikest ja ajaloolistest sündmustest.

Ene Kõresaare põhjalik ülevaade eluloo uurimise suundadest Eesti kultuuriteadustes sobib nende mõttekäikude taustal Mall Hiimäe ja Tiiu Jaago käsitlusi täiendama mitmelgi põhjusel. Just eluloo uurimisest on saanud üks folkloristikat ja etnoloogiat ühendavaid lüüsid tänapäeval. Samas saab elav huvi elulugude vastu Eestis ise mõistetavaks just Eesti lähiajaloo ja viimaste kümnendite murranguliste ühiskondlike protsesside taustal, olles sellisena omamoodi ajastu märk. Esmapilgul ehk paradoksaalseltki võimaldab just koostöö folkloristika ja etnoloogia vahel tugevdada kummagi teadusharu iseolemist: “omana” kogetavad meetodid saavad kuju kõrvutuse kaudu naaberteadus(t)e omadega; enda määratlemine teatud distsipliini esindajana toimub paigutumise kaudu teatud meetoditesse. Äratundmist folkloristika eripäradest võib välja lugeda kogumiku teistestki artiklitest, näiteks Kristiina Ehini, Tiiu Jaago, Satu Apo ja Ulla-Maija Peltose käsitlustest. Mitmedki neist käsitlevad vähemalt ühe allikana elulugusid. Nii seisnebki teaduse spetsiifika just allika nägemise oskuses ja võtetes, meetodis, nagu kogumiku koostaja selle saatesõnas kokku võtab.

Pärimuse mitmekihilisus

Pärimuse ja tõlgenduse teise osa pealkiri “Kultuuritüübid – “suuline” ja “kirjalik” pärimuse uurimises” viitab erinevatele tehnoloogiatele, mida pärimuse loomiseks, säilitamiseks ja levitamiseks kasutatakse, aga ka kultuuri mõtestamisele just nende tehnoloogiate kaudu. Põgusalt käsitleb seda oma artiklis “Vene rahvaluuleteadus ja struktuuralsemiootilised uurimused” Sergei Nekljudov. Eristades pärimuse esinemist suulisel, kirjalikul ja elektroonilisel kujul, aga ka nende vahevormidena, muutub vahetu suuline kommunikatsioon vaid üheks võimalikuks suhtlusviisiks erinevate tehnoloogiate hulgas. Suulise ja kirjaliku dihhotoomia laguneb, tuues nähtavale nii vastandpaari konstrueerituse kui ka selle varjus kogu aeg kihanud kultuuri mitmekihilisuse. Suuline ja kirjalik ei kujuta endast monoliitseid, üksteist välistavaid nähtusi, vaid nendevahelised üleminekud on nii samas kultuuris kui isegi samas inimeses sujuvad. Suulisus seejuures oma tähendust ei mineta. Küll aga muutuvad küsimused, mida uurijad suulise ja kirjaliku kohta esitavad. Seejuures näib, et suulise ja kirjaliku käsitlemine põimununa ning seesmiselt mitmevormilisena vaid lisab (või lisaks) võimalusi pärimuse tõlgendamiseks.

Antud kogumikus illustreerivad seda näiteks Jürgen Beyeri, Aldis Pūtelise ja Eino Kiuru artiklid, aga ka Kristiina Ehini käsitus naise identiteedi muutumisest murrangulisel Esimese maailmasõja järgsel perioodil. Ehin tõlgendab talle lapsepõlvest tuttavat uuemat rahvalaulu „Enne ja nüüd“ oma perepärimuse taustal, väljendades selle kaudu isiklikku arvamust kaasaja aktuaalsetes küsimustes. Uuri ja uuritava, anonüümse rahva-

loomingu ja isikliku eneseväljenduse, mineviku, oleviku ja tuleviku, ka tegelikkuse ja kujuteldava piiride ähmastumisel muutub olulisemaks uurija isik, sest just tema vaatepunktist need piirid konkreetsetes tõlgenduses kas või hetkeks siiski tõmmatakse. Mineviku tähendused sünnivad kaasajas, seoste kaudu, mida uurija loob läbi oma isiku mineviku ja kaasaja vahele, et selle kaudu mõtestada olevikku.

Juba olnu ja oleva tähenduslik sidumine iseenesest eeldab uurijalt teadlikkust oma positsioonist. Veenmaks lugejat oma tõlgenduse asjakohasuses, tuleb uurijal aga ka tutvustada talle oma uurimistöö erinevaid etappe. Lausa hädavajalik näib eneserefleksiivsus kaasaja nähtuste uurimisel, mil esile kerkivad mitmesugused võimuga seotud küsimused.

Uurimise mitmekihilisus

Kogumiku kolmandas peatükis “Uurija, meetod, allikas” keskendubki tähelepanu uurija enda keskkonnas toimuvate nähtuste analüüsimisele. Sageli on uurijad neil puhkudel ka pärimuse koguja – allika looja – rollis, mistõttu kogumisest saab osa uurimisprotsessist. Välitöödel oma uurimuse tarbeks loodud allikad erinevad arhiiviallikatest, kuid pärimuses väljenduva kogemuse mitmehäälsuse käsitlemine näib võimalikuks saavat just erinevate allikate kombineerimise, nende kontekstide paljususega arvestamise kaudu. Uurija jaoks tähendab see ühe ja ainsa tõe saavutamata või puudumise tunnustamist, kuid just selle subjektiivsuse kaudu võib ta püüelda objektiivsuse poole. Uurija võib, Tiiu Jaago sõnul (lk 192–193), tajuda küll sündmuste mitmetahulisust, mitte aga nende kõiksust. Ometi ei tähenda selline lähenemiseviis üldistustest loobumist, vaid tegemist on nimelt püüuga paremini mõista neid üksiku ja üldise, kollektiivse ja isikliku pingelisi suhteid ja vahemaastikke, milles me oma sotsiaalsetes ja ajaloolistes tingimustes opereerime ning pidevalt uusi tõlgendusi loome.

Pärimuse tõlgendamist traditsiooniliselt struktureerinud opositsioonipaaride küsitavaks muutmise ning pärimuse selle läbi avanema mitmekihilisuse käsitlemise kaudu suhestub kogumik *Pärimus ja tõlgendus* kaasage sete, mh dekonstruktsionistlike kultuuriteooriatega. Tegemist on aktuaalse, Eesti kontekstis ehk murrangulisegi lähenemiseviisiga. Seejuures toimub nii pärimuse kui tõlgenduste mitmehäälsuse ja -vormilisuseni jõudmine läbi enese- ja oma distsipliini analüüsi. Uurija ei avasta ega tee teatavaks kogu tõe oma uurimisobjektist, vaid tugineb *allikaile*: kasutab, loob ja tõlgendab allikaid, mis samas muutuvad, sest uurimisprotsess jätkub ja uurijagi muutub.

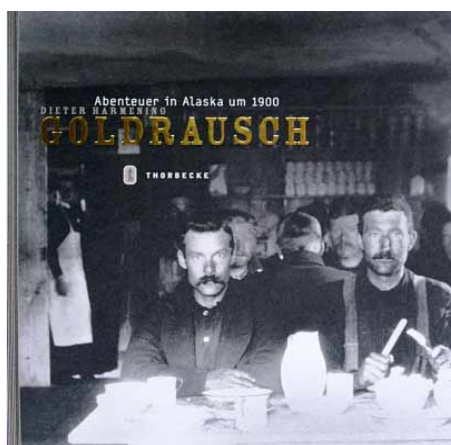
Elo-Hanna Seljamaa

Kullapalavik Alaskal

Dieter Harmening. Kullapalavik. Seiklused Alaskal 1900. aastatel. [Goldrausch. Abenteuer in Alaska um 1900.] Stuttgart 2002: Thorbecke.

“Kullapalavik. Sajad tuhandet inimesed lasksid end 19. sajandi keskel selle sõna maagiast kaasa kiskuda ja rändasid Alaskale. Nad loobusid oma senisest eluviisist, et leida seiklusi, rikkust ja õnne. Enamik neist ei jõudnud eduni ja märkimisväärne hulk neist hukkus külma, haiguse ja kuritegevuse läbi.” Nii võtab Saksa folkloristikaprofessor Dieter Harmening kokku väljarändajate ootused ja tegelikkuse. Oma rikkalikult ajalooliste fotodega illustreeritud raamatus loob Harmening usutava pildi Alaska kullaotsijate elust. Tema teosele annab kaalukust põhjalik tutvumine arhiivimaterjalidega, sh berliinlase Alexander Baethke reisikirjeldusega. Baethke oli üks pioneere, kes sõitis 1898. aastal esimeste kullapalavikuliste hulgas Klondikele, läbis ilma oodatud õnne leidmata hulga vintsutusi ja kaotas tagasi teel kodumaale äärepealt tormis elu. Harmening pakub lugejale lühendatud versiooni Baethke reisikirjeldusest ja seejärel ka paeluva kirjelduse autori enda kanuumatkast Alaskal kullaotsijate jälgedes 100 aastat hiljem.

Juba rännak kullaleiupaikadesse võttis enamasti kuid. Ohtlik ja tormine aurikusõit üle ookeani, seejärel rongireis, mida katkestasid laviinid, rongiröövid ja maalihked, jalgsirännak üle talviste mäekurude, suveperioodil metsatulekahjud ja sääseparved, paadisõit kärestikulistel jõgedel – paljude jaoks lõppes seiklus juba enne kohalejõudmist. Harmeningi enda retk, mille käigus tal oli võimalus tutvuda koos rohmaka inventariga mahajäetud hüttide ja tervete küladega, aga ka piirkonna elanike mälestustega, annab kogu kirjeldusele äärmise eheduse. Etnoloogilises mõttes on tagasivaatena huvitav jälgida väga erinevatest kildudest kokku koonduva sootsiumi kujunemist ja selle vajadustest lähtuva infrastruktuuri teket. Paremini kui enamik kullaotsijaid suutsid uues keskkonnas tihti läbi lüüa pesupesijad, tööriivaste õmblejad jm käsitöölised, prostituudid,

körtsipidajad jt, kes katsid järjest uute õnneotsijate igapäevaseid vajadusi. Nende sissetulek oli pidev, kullaotsijatel aga enamasti juhuslik, samuti oli viimastel suurem risk leitud röövlite käe läbi jälle ilma jääda. Kuritegevus oli igapäevane nähe – olid ju ka mitmed kullaotsijatena väljärännanud ühtlasi seadusesilma eest pagejad. Näiteks sai just Nome linn tuntuks oma metsiku reputatsiooni poolest, mille najalt kujunes ütlus: “Igaks hommikusöögiks üks laip.” Siin arenesid välja Metsiku Lääne stereotüübid, mida on hiljem sageli ekspluateeritud mängufilmides. Samas kohtab toleaegsetel fotodel vaid harva kaadreid Alaska pärismaalastest, kuna ka fotograafide põhitähelepanu köitis kullaotsimisega seonduv, kohalikud aga – pärast mõningaid hoiatavaid kogemusi – pigem vältisid kokkupuudet sisserännanutega; kirjalikes allikates mainitakse neid samuti vaid vilksamisi kui kullaotsijate liha või kalaga varustajaid ja vahel ka elupäästjaid.

Infoliikumine oli piiratud, ajalehed ja kirjad jõudsid kohale mitmenädalase hilinemisega ja olid ihaldatud kaup. Olulise infoallikana toimisid kirjaliku meedia puudumisel kuulujutud. Nii puhkes ikka ja jälle palavikuline sagimine, kui levisid “uudised” kohtadest, kus on leitud nii palju kulda, et see lebab lausa kamakatena maas. Lünklikud olid ka teated kaugelt kodumaalt, nt sõja, tööolude ja muude sündmuste kohta. Tuleb imeks panna, et sellises stiihiliselt kujunenud ühiskonnas säilisid kõigele vaatamata teatud üldaktsepteeritud reeglid ja moraal. Toimis primitiivne kohtupidamine, kuigi pahatihti omakohtu vormis ja olulisemaks motiiviks kui õigluse jaluleseadmine võis mõnikord olla kättemaks või võimuhuvid.

Vaid mõnikümmend aastat kestnud kullapalaviku ajastu lõppu märkis suurte koppade kasutuselevõtt ja kaevamistegevuse koondumine suurte ühingute kätte. Siiski Harmening märgib, et eurooplaste saja aasta tagune Ameerika-lummus, mida õhutasid takka fiktsionaalsest reisikirjandusest pärit fantaasiapildid, pole õigupoolest tänini kadunud. Romantilistest indiaanilugudest ajendatuna käiakse siiani otsimas tõelist Metsikut Läänt ja õilsat ning oma esivanemate tarkusega harmoonias elavat pärismaalast või siis põgenetakse unistustes või reaalselt Ameerikasse kui loodetavale lõputute võimaluste maale.

Reet Hiemäe

Regilaulukogumikust nii ja teisiti

Mari Sarv (toimetaja). *Regilaul – loodud või saadud?* Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv ; Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum 2004. 276 lk.

Artiklite kogumik “Regilaul – loodud või saadud?” (toimetaja Mari Sarv, Eesti Kirjandusmuuseum) esindab ühelt poolt regilaulu-uurimise järjekestvust Eestis: see on jätk kahele varasemale sama sarja kogumikule “Kust tulid lood minule” (2000) ja “Regilaul – keel, muusika, poeetika” (2001). Teiselt poolt pakub see kogumik nüüdisaegseid vaatenurki nii öelda igipõliste teadusprobleemide valgustamiseks: antud juhul esitatakse “vana” teema traditsiooni ja improvisatsiooni seotusest uues ja muidugi mõttelaadilt teisenenud sõnaseoses “saadud või loodud”. Mari Sarv kirjutab: “Pärimusliku loomingu mõiste hõlmab endas kaht poolust – saamist ja loomist. On ilmne, et traditsioonilises ühiskonnas on regilaulus olnud

põimunud mõlemad aspektid. Kuidas just, sellele keskendubki käesolev artiklikogumik – mil määral regilaul on “päritud” või “saadud” ja mil määral on tegemist traditsioonikandjast autori loomingu eneseväljendusega; kust on laulud saadud, mis on laulikutele olnud inspiratsiooniallikaks; millistes piirides loomine või varieerimine on olnud traditsiooniline ja kuidas need piirid on uuema aja saabudes muutunud?” Artikleid lugedes ilmneb, et nüüdne rõhuasetus on palju julgemalt ja sihiteadlikumalt esitatud lauluvaramu piiri- ja äärealale (mida varem peeti kas traditsioonist juba väljuvaks autoriloomingu tunnustega lauluks, või lihtsalt vähelevinud ilminguks). Käsitlustest tuleb esile näiteks loomise ja saamise koosmõju uus tasand, mille tekitab laulude kogumine arhiivi. Paul Hagu sõnastab artiklis “Anne Vabarna eepika loomeprintsipiidest” lauliku loomevõime ja -võtete kõrval ka laulude üleskirjutajast-tellijast koostööpartneri osaluse loodud laulus. Andreas Kalkuni artiklis “Anne Vabarna nina. Tõest ja valest seto naiste autobiograafilistes lauludes” käsitletakse suulise autobiograafia – laulude – erijoonet, mis tuleneb üleskirjutaja otsustus-

test (näiteks, kas üldse märkida teksti juurde, et tegemist on lauliku omaeluloolauluga või jätta see märkimata). Janika Oras ("Helmi Villa regilauluviisid – korrastatud mitmekesisus") mainib kogujate omavahelisi ja kogujate ning lauliku vahelisi kokkuleppeid kui kirjutamata reegleid. Küsimus saamisest ja loomisest hakkab üha kanduma ka laulude kogujatele.

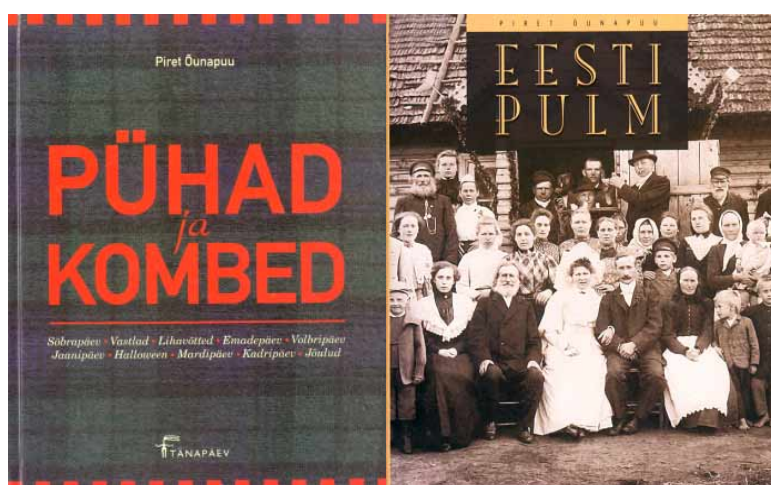
Teine esiletulev tunnus kogumikus on regionaalsus. Kogumikus on üks-teist artiklit, neist viies on juttu setu traditsioonist, teised viis tegelevad muude Eesti alade repertuaariga (Karula, Karksi, Kodavere, Jõhvi-Iisaku), ühes, Kristi Salve artiklis vaadeldav lauluala küll laieneb lõunaeesti lauludele võrdlusele läti repertuaariga, ent selles võrdluses on tegemist teatud mõttes regionaalsuse printsiibiga. Kui keskendutakse lauliku repertuaarile, on regionaalne aspekt vältimatu. Sellest tuleb esile ka kolmas dominant: üldist kirjeldatakse pigem detailide kaudu kui vastupidi. Laulu mikrotasandi uurimisprobleemid ja -võimalused esitatakse Liina Saarlo ("Põhi ja lõuna. Regilaulude piirkonnad Kodaveres"), Kanni Labi ("Paralleelverbid – regilaulu koostisosad ja keeleüksused") ja Mari Sarve ("Laulikute värsivara võrdlus: metoodiline eksperiment") artiklites. Regioonide ja mikrotasandi teema põimumine on süvenema ahvatlevalt sõnastatud Kristi Salve artikli pealkirjas, mis on osalt laenatud ("saadud") regilaulust, osalt uurimisest tuletatud ("loodud"): "Virus poolt oli viiruline, Riia poolt oli ristiline... Eesti ja Läti rahvalaulud laulust". Artikkel on pühendatud küll lauluteemale, kuid see ei märgi mitte ainult teemat, vaid konstruktsiooni, pärimuse arusaama iseendast ("poeetilist metafolkloori"). Kristi Salve kasutab ka artikli lõpetuses lauluvõtet "Kui uuesti ümber öelda, siis on ometi intrigeeriv vaadata ennast Läti peeglist" – pidevalt uuenevad taustad ja lähtekohad aitavad ka juba tuttavat näha uue nurga alt ja mõista seda varasemat ja nüüd leitud lõimides senisest mitmekesisemalt.

Mis jääb kõlama? Uuriija eeslistus näikse olevat süveneda tekstides sisalduvasse "mina"-pilti ja pärimussisesesse lau(lik)ukontseptsiooni. Lauluteksti uuritakse kui lauliku ja koguja, keele ja kujundi, mineviku ja oleviku kohtumispaika. Kui 20. sajandi paari viimasel aastakümnel hakkas rahvalaulu-uurimine jääma ülemaailmseid probleeme ning ilminguid käsitleva jutupärimuse varju, siis näib, et nüüdseks on leitud uued vaatekohad, küsimused ja meetodid. Kuna eriti tuleb esile äärejooneline, piiri-pealne, "mina", regionaalsus, siis võib eeldada, et see on ka tasakaaluks globaalsusele.

Tiiu Jaago

Rahvatavadest etnograafi kombel

Piret Õunapuu **Pühad ja kombed**. Tallinn: Tänapäev 2001. 189 lk
Eesti pulm. Tallinn: Tänapäev 2003. 222 lk

Kahe omavahel tihedasti seotud ala – etnograafia kui materiaalse kultuuri ning folkloori kui poeetilise loomingu – käsitlemine nõukogude ajal vastavalt ajaloo või keele ja kirjanduse osana jättis kahe vahele tüki söötis maad: rahvausundi ja -kombestiku. Eesti rahvausundit olid seni kõige põhjalikumalt uurinud pagulusse lahkunud folkloristid Oskar Loorits (1900–1961) ja Ivar Paulson (1922–1966). Nende töödest poleks kuidagi saanud mööda minna, avalikult aga neid kasutada ei tohtinud. Kombestiku vaimset või poeetilist poolt uuriti, tulemuseks traditsioonilised käsitlused “Eesti rahvakalender” I–VIII (1970–1999, koostajad Selma Läht, Mall Hiiemäe) ning “Eesti pulmad” (1973, koostaja Ülo Tedre); ilmus ka lühemaid käsitlusi. Nõukogulikest tavadest annab pildi Vilve Kalitsa “Eesti pulmad” (1988).

Etnograaf Piret Õunapuu pakub kaks vajalikku igameheraamatut. “Pühad ja kombed” käsitleb üheksat praegu aktuaalset püha ja tähtpäeva, tutvustab nende tänapäevast seisust ja varasemat tausta. “Eesti pulm” jaguneb peatükkideks ennemuistsest ajast kaasaegsete hõbe- ja kuldpulmadeni. Mõlemad raamatud on hästi liigendatud. See teeb teksti arusaadavaks, kasutatavaks ka väiksemate teadmiste ja lugemiskogemustega inimesele. Adressaadiks arvan asjast huvitatuid alates põhikooli õpilastest. Vajaliku

leiab kergesti üles isegi ilma aineindeksita – ikka raamatu hea liigendatuse pärast, kuigi sisujuhataja oleks võinud nii suures raamatus olla. Ei ole pikki teoreetilisi ega ajalooesse süvenevaid teksti mõistmist õpetavaid sisse-väljajuhatusi, mis vahel koormavana tunduvad ja lugemata jäetakse. Siin on kogu tarkus peatüki sees ja sellele toetutagugi. Mõlemad raamatud võiksid olla heaks abiliseks viktoriinide ja temaatiliste piduõhtute korraldamisel ning peaksid leiduma igas koolis ja raamatukogus. Kui vajatakse materjali rohkem või täpsemalt, on olemas hulk muid asjalikke ja teaduslikumaid väljaandeid, millele ka kirjanduse nimestik tähelepanu juhib.

Vanadest eestlaste tähtpäevadest käsitletakse veel tänaseni elavaid vastlapäeva, jaanipäeva, mardi- ja kadripäeva ning jõuluid/näärisid ning nendega seonduvaid kombeid. Mõnevõrra vähem teatakse lihavõttest ning emadepäevast, kuigi mõlemad olid 20. sajandi algupoolel küllaltki juurdunud. Hoopis uutena tulid meile viimasel kümnendil sõbrapäev ja *hallo-ween*, samuti adventi/eejõulute aktiivne tähistamine; nende tähtpäevade juurte, seoste ja levimise lugu on siin eriti vajalik. Pean raamatu vooruseks, et mitmes peatükis selgitatakse ka lähedasi või paralleelseid tähtpäevi, nagu on tehtud emadepäeva ja naistepäeva, vastlapäeva ja lihavõtete, adventi, jõulude ja nääridega. Rohkem võinuks avada mõnede pühade kristlikku tausta, mida enamik praegustest kodudest ei valda. Üksikasjadest libisetakse ruttu üle, aga materjal on küllaltki heas tasakaalus ja alati polegi ehk liigset süvenemist vaja. See on mõnele lugejale esimene viide, teisele olemasolevate teadmiste ja varasemate seoste ärataja, kolmas saab suuna edasi uurida. Sõbralik tekst räägib ka kirjutaja enese 60ndate aastate kogemustest. Etnograaf teatab lihtsalt, kuidas praegu pühi peetakse ja on. Vahetevahel tekib kahjutunne hea folklooriainese kõrvalejätmisest; et võinuks pisut rohkem süveneda või soovitada... Aga võib-olla peletaks folkloristi liigne täpsus ja õpetlikkus just lugeja eemale?

“Eesti pulm” haarab ja süveneb laiemalt ja sügavamalt, annab ülevaate pulmakorraldusest ja -etappidest Eestimaal ning aegade jooksul toimunud muutustest. Olgugi pulmad kõige konservatiivsemaks rahva tavandite hulgas, on poliitilistel oludel ning majanduslikel ja ühiskondlikel tingimustel olnud ka pulmadele väga suur mõju. Paari-kolme põlvkonna jooksul võib juhtuda palju. Täiesti loomulikult leidub rohkem otseseid teateid 19.–20. sajandist, varasemast kaudseid ja vähem. Viidatakse piirkondlike erinevustele, süüvimata ometi üksikasjadesse. Siit võib lugeja saada idee oma piirkonna või perekonna tavasid lähemalt uurida ja miks mitte veel kord kasutada.

Pulmaraamat on nagu valdkondadevaheline materjalikogu: annab dateeritud ainekogemusi mitmete erialade uurijatele. Sadakond fotot ja muud illustratsiooni omaaegsetest pulmadest näitavad ümbrust ja miljööd: taluhooned ja -õued, aiad ja väravad, toa sisustus, mööbel, mitmesugused pildistamise aega iseloomustavad detailid – esemed ja kaunistused. Ajasu märgiks liiklusvahenditena on hoburakendid, pulmakaunistustega veo-

autod, lihtsad sõjajärgsed sõiduautod ja tänapäevased limusiinid, mida kõike meelsasti pulmapildile jäädvustatakse. Omaette läbilõike saab pidulaudadest ja -roogadest, lauanõudest ja lauakatmistavatest. See teave on asjasthuvitatutele. Ja muidugi riietus! Siin on suurepäraseid eeskujusid tänapäevaste stiilipidude ettevalmistamiseks, kenasti dateeritud ja seisu juurde märgitud. See on raamatu lisaväärtuseks ja seda on palju! Ei maksa unustada, et Piret Õunapuu pole kasutanud kogu Eesti Rahva Muuseumis leiduvat fotovara, vaid ainult väikest osa sellest, mis tema teemaga kõige paremini sobis. Siit saab vaid eeskju ja näidise, millist ainet muuseumist otsima tasuks minna. Ehk tuleb ka meelde, et sinu oma vaarema albumis leidub samaväärseid häid minevikumärke, mida tasuks tundma õppida.

Mitmete viimastel aastatel avaldatud õnnestunud fotoraamatute ritta astub "Eesti pulma" näol unikaalne kümnendite ja sajandite taha ulatuv väljaanne. Pruutpaar ja pulmalised, pulmalised ja pruutpaar – ikka seesama, aga iga kord uus, kuidagi teisiti. Hästi valitud pildimaterjal on raamatus primaarne, aegadest aegadeni jutustava teksti kohta on folklorist Ülo Tedrel mõnigi pretensioon. "Kas populariseerimine eeldab lihtsustamist?" – Keel ja Kirjandus 2004: 3, 217–220) Kindlasti annaksid nad parima tulemuse koos. Raamat on ilusaks tänuks nooremalt põlvkonnalt – tütrelt – vanematele nende tähtpäeval. On hea mälestusraamat ja kinke-raamat ja õpetlik veel ülejäärgmiste põlvkondadele. Aitäh selle eest!

Mõlemat raamatut ilmestavad pikemad mälestused ja tsitaadid muuseumi kogudest ja arhiivist. Oleme jõudnud äratundmisele, et oma inimeste, oma rahva mälestuste kirjapanekud võivad olla heaks emotsionaalseks ajalooallikaks või vähemalt ajaloole tubliks täienduseks. Isiklikud lood, mälestused, sobivad suurepäraselt suulisse esitusse, on aga head ka lahedas trükitekstis; nad täpsustavad ja täiendavad, loovad seoseid, aga ei koorma liigsete faktidega. Seegi peaks inspireerima, juhtima oma pere mineviku meenutamisele ja kirjapanemisele.

Juhiksin siiski tähelepanu mõnede kohtadele, kus oleks väikese vaevaga võinud teavet juurde pakkuda. Vastlapäeva nime selgitamisel viidatakse küll saksa ja rootsi paralleelile, puudub aga paastu sõnale lähedane vene vaste /post/. Lk 40 öeldakse, et setud käisid võinädalal mäel *kuljatamas*. Ka siit ei suuda noorem sugu vist oma jõududega vene laenu (gulxt| 'löbutsema', ka 'jalutama') ära tunda. Või kui just oleks pakutud foneetilisemat vormi *kul'atama*. Samas lõigus *lauldi, mängiti ning tüdrukud jooksid pööra ja kargasid handa*. Aga need polnud ju mingid erilised *jooksmised* ja *kargamised*, vaid olidki just sellenimelised rahvamängud. Üleüldse võinuks rahvakalendri tähtpäevade juures mängudele rohkem tähelepanu pöörata. Jõuludegi puhul räägitakse küll tantsimisest ja kõrtsi küllastamisest tabanipäeval, teisel jõulupühal, aga mulle ei hakanud silma teavet, et koos *kolinaga tööde* keeluga oli varasemal ajal keeld

ka tantsimisele. Jõulud olid just suuremaid mängimise aegu – see teave jäi puudu. Muide – hiljem ilmunud pulmaraamatus kirjeldatakse lähemalt mitmeid pulmanalju ja -mänge, ja see on hea. On midagi ka tänapäeval eeskujuks võtta.

“Pühade ja kommete” -raamatu kasutaja seisukohalt olen tänulik peatükke lõpetava osa “midagi praktilist” eest. Eriti vajavad noored raamatukasutajad nõu ja eeskujut, kuna omi kogemusi napib. *Halloweeni* tähistamisel õpetatakse paela otsast õuna sööma. Aga kuidas saab tänapäevane laps “iga mängija jaoks ühe nõorijupi *lakke* riputada...”? Asi jääb ju kohe katki. Praktilises peatükis võinuks pakkuda lihtsamat võimalust – kas või nõori üle toa tõmbamist ja selle külge ahvatluste sidumist.

Mardi-isa tunnuseks olnud õlgedest keeratud piits! Õlgedest keeratakse nuut. Löömariistad on mõlemad. Siin on vist autor läinud ebapädeva materjalikoguja või kirjanija õnge. Nuut oli tähtis ka jõulumängudes ja pühade lõpul tarest pühi välja ajades. Selle asemel, et raamatu lehe servadele (lk 132/33) viiel korral eri suuruses sama kuju/figuuri trükkida (iseenesest ilus kujunduslik võte), võinuks nii õlgi kui nuuti näidata. Enamik tänapäeva noortest ei tea, kindla peale üldse, mis olid õled, mis põhud. Ka vastlavurri soovitades võinuks pilt juures olla, et milline see vurr ikka tegelikult välja näeb, kuidas seda teha ja kuidas keerutamine käib. Alkohoolse piiskopijoogi kõrvale pakuksin jõuluks ka mõdu või sima. Jaaniõhtul saabastega läbi vee minemist ma ka väga praktiliseks ei pea. Siia oleks sobinud mõni sadadest suvistest mängudest koos seletuse ja pildiga. Pildid rikastavad seda raamatut. Aga kõiki pilte ei saa usaldada: näiteks mitmele inimesele määratud kahe poolega kiige (lk 59) ei seisa kuigi kaua koos, kui aluslauad omavahel ühendamata. Ärgu selle joonise järgi keegi kiike ehitama hakaku!

Autoril võinuks olla raamatu soovitavasse ossa rohkemgi paigutada, kuigi sellel ka omad karid, nagu nägime. Niisugustest ideedest, mida tänapäeval kasutada saaks, tuntakse kõige rohkem puudust. Siin saanuks parema tulemuse folkloristidega koostööd tehes. Peatükke üksipulgi lahti harutades leiaks materjali hea tundja muidugi rohkesti kasutamata ja soovitamata võimalusi. Ent sellise avara ainesega väljaande ülesanne pole ju kõikide üksikasjade väljatoomine, vaid tähelepanu juhtimine, et võimalusi on palju ja iga pere käsutuses/kasutuses on olnud neist mõnedki. Otsigem nad üles, meenutagem, tutvustagem teistele. Oma rahva rikas rahvakombestik vajab aeg-ajalt meenutamist ja ergutamist, kaasaegsed ja minevikulised nähtused värskendamist võõramaise tulva ees. Oma saba kergitamine on sel puhul hädavajalik ja ainuõige.

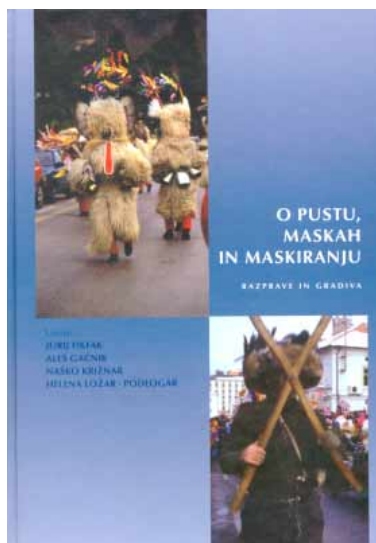
Pille Kippar

Mahukas käsitus maskeerimisest

Jurij Fikfak, Aleš Gačnik, Naško Križnar, Helena Ložar-Podlogar. *O pustu, maskah in maskiranju: Razprave in Gradina*. Ljubljana 2003: Založba ZRC, ZRC SAZU

Kövakaaneline arvukate fotodega illustreeritud kogumik 29 autori kirjutistega analüüsib maskeerimiskombeid Sloveenia erinevates piirkondades. Kombestikuvaatlused pärinevad eeskätt 1990. aastatest, kuid paiguti on paralleelainest esitatud 20. sajandi algusest peale, eriti aga Teise maailmasõja järgsest ajast. Sellisena annab raamat ülevaate Sloveenia erinevates piirkondades toimunud traditsioonilise kombestiku nihkumisest küladest linna, täiskasvanutelt laste ja seenioride repertuaari, spontaanselt kalendritavandist institutsioonide toetatud üritusteks, samuti saab jälgida kommete taasloomise protsessi ja selle motivatsioone. Autorite seas on tuntud etnolooge, samuti kohalike muuseumide töötajaid, kelle abiga on jõutud maanurkadesse ja mägipiirkondadesse, suurematest linnadest eemalejäävatele aladele.

Kunagisest pikemast maskeerimisperiodist on tänaseks säilinud eeskätt lihavõttesandid ning kunagine maskide küllus on ühtlustunud. Muidugi on Sloveeniaski kiiresti paberist või riidest valmistatud maske ja rutuga selga otsitud rõivaid, kuid võimsad karusnahaga kaetud maskid püüavad 2001. aasta fotodel pilku ja elav kombestik on viimasel kümnendilgi rikas. Porabjes, Ungari territooriumil asuvad sloveenid maskeerivad aastavahetuse paiku (üksnes noormehed vanuses 15–25) ja lihavõtte ajal (lasteaija- ja algklasside lapsed). Täiskasvanutest lähevad maskidega ringkäigule üksnes vähemuste komitee ja pensionäride klubiga seotud. Laiemalt on maskeerimine olnud tuntud nigulapäeval, kui maskeerituna käisid ringi nigulad (*mikoloouštje*), narrid (*kloni*, *pajaci*) ja paljudes maa-des tuntud *Lenke/Lentje*. Maskeeritud tantsisid, laulsid, õnnistasid lauludega põlde ja karja ning said vastutasuks ande. Ringiliikujate kamp oli lärmakas, helistati kellasid ja tembutati. Praeguseks on enamik vanadest tähendustest kadunud, noorte meeste seltsid ja muud rahvuslikud organi-

satsioonid õhutavad sanditamiskommet säilitama kui rahvusele tunnuslikku traditsiooni.

Sloveenia lihavõttemaskide hulgas torkavad silma erinevad loomamaskid. Üks huvitavamaid maske on kahe- või neljajalgne hobune, mitmel pool saatjaks maskeerimata pillimees. Tihti on “hobuse” seljas ratsanik, kes kätega liigutab hobuse pead. Tavaliselt liigutakse ringi rühmana ja peru hobust püütakse peremehele maha müüa. Hobusepea on valmistatud puust, kaetud kitse- või lambanahaga. Sellel on silmad, keel, liikuv lõualuu – taas suuremate loomamaskide puhul laialt levinud võtted. Tuntud on veel karu, sokk, härg, kurat, kellel on mitmeid lokaalseid nimetusi (*korant*, *kurent*) ja kes tihti kannab puust maski, valget kasukat ja helistab suuri kellasid, kuid ka külvajad, haldjad ja muud olendid. Andidekorviga ringikäimist on alustatud külades juba mõned päevad enne lihavõtteid. Pere õnnistamise järel pakutakse tulijatele veini ja vorsti, raha on kaasajal kõige tüüpilisem and.

Tänapäeval on maskimeistreid vähem, mis ohustab kombe säilimist või keerukate maskide asendumist lihtsa poetootega. Arvatavasti on see olnud üks peamisi traditsiooni hääbumise põhjusi ka näiteks Lääne-Eestis ja saartel, kus sügistalvistel pühadel liikus veel 20. sajandi keskpaiku erinevaid loomamaskidega sanditajaid. See on mõistagi põhjuseks, miks mõni meister hoiab maske järgmise kasutuskorrani enda juures ja jagab neid sobival puhul teistele. Maskimeistriks võib Sloveenias olla kohalik saapameister ja nahaparkal, osa rekonstruktsioone on valminud kohaliku noortekeskuse tööna. Maskeeritud on esitanud ka väiksemaid etendusi, mis sarnanevad nt iiri kindlate tegelastega värssendustele.

Pisimgi kombestik kajastab ühtlasi muutusi üldisemas ajaloos. Nii oli Itaaliale kuulunud piirialadel igasugune maskeerimine keelatud. Paljudes piirkondades pani kombestiku kiduma linnastumine ja mägialade tühjenemine. Selle taaselustamine või lausa rekonstrueerimine on kõneks paljudes artiklites ja langeb 1960. ja 1970. aastatesse. Just siis hakati taaselustama kohalikke kombeid, valmistama maske, õppima etnoloogide abiga tundma kohalikku pärimust. Sagedasti kordub Niko Kureti, sloveenia kalendriuurija nimi. Tema ja teiste õpetlaste osa kombestikukonsultatsioonide andmisel ning selle taastamisel on hindamatu, kuid võib kujutleda, missugust energiat ja aega see teadustöö kõrvalt nõudis.

Paljudest kirjutistest ilmneb, et juba 20. sajandi alguses on see olnud pidulik rahvuslik sündmus ka linnarahvale, mille juurde kuulusid näiteks puhkpilliorkestriga karnevalirongkäik ja linlikult rietatud maskeeritud. Kahtlemata on sanditamisel olnud erinev tähendus maal ja linnas. Maal valmistatakse tihti põhjalikumalt pühadeks, koristatakse ümbruskonda, linna restoranides pakutakse peotoite, mõlemal pool korraldatakse maskeeritute rongkäike. Mõnel pool on uuemal ajal linna keskväljakule seatud üles karnevalitelk, mis viitab spontaanse tegevuse taandumisele ja kombestiku üldisele kommertsialiseerumisele. Linna maskeerimisfestivali-

dest on viimasel kümnendil hakanud kujunema rahvusvahelised peod, kuhu kutsutakse väliskülalisi oma kombestikku tutvustama. Linnad ja külad konkureerivad tänapäeval selleski suhtes, et tõusnud eneseteadvusega elanikud soovivad sanditada ennekõike kodukülas, mitte olla kutsutud linna esinema.

Maskeerimistava kui identiteedi ja kokkukuuluvuse väljendusvahend ei ole oluline üksnes minoriteetidenä teistes riikides elavatele sloveenidele, vaid ka kodumaalastele, kuivõrd maskid, nende nimetused ja kombestik ise erinevad piirkonniti, andes sellisena võimaluse paikkondliku eripära rõhutamiseks. On märkimisväärne ja tänapäevane, et maskeerimisega tegelevad noorte meeste ühendused. Sageli on rühma koosseis püsiv, nii et neil on oma veebilehed. Siiski sõltuvad kõik sarnased ettevõtmised lisaks karismaatilistele rühmaliidritele ja maskide valmistajatele veel linnavõi külavalitsusest ja nende suhtumisest toimuvasse. Autorite sõnutsi arvestavad kohalikud valitsused selle kui suurema sissetuleku allika ja turistide peibutisega. Uueaegseks tendentsiks võib pidada, et kohalikud on hakanud arvestama asjaoluga, et maskidele ja kogu sündmusele on neil moraalne ja tegelik autoriõigus. Samal ajal jätkab enamus sündmuses osalejad ja maskide valmistajad oma tegevust traditsioonist lähtudes ja õigustele mõtlemata. Paljudes paikades on maskeeritute saabumine asendamatu sotsiaalne sündmus, maskeerimine valmistab selles osalejatele rõõmu.

Artiklikogumiku koostajad peavad mõeldavaks, et tegemist on ühtlasi globaliseerumise vastandnähtusega, mis on aktsepteeritav seletusviis. Sama tõhusad seletusviisid on koha ja paiga väärtustamine, selle nidus sidumine kultuurinähtustega ja (teadlik) turismimustrite kujundamine.

Lisaks huviväärsele ja mitmekesisele kombestiku ülevaatele sisaldab raamat ka loetelu vastavast kirjandusest, filmo- ja videograafiast Sloveenia Teaduste Akadeemia Audiovisuaalse laboratooriumi kogudes. Seesugusena on kogumik põhjalik tänase kombestiku kirjeldus, väärt lugemist, pakub mõtlemisainest ja paralleele.

Mare Kõiva

